

ספרות המלחמה של מדינת ישראל — פרק ב'*

„דבר החיילים האפורים“ — או תחליפים לחזון

אורגני של תהליכים נפשיים עמוקים ומתמידים אלא כתוצאה של חפושים ונסויי ארעי על-פני השטח. אבל מצד שני אתה חש בכל-זאת בשירו של הלל, כבשירים רבים שכתב לפניו, מתחשק לזלזל בו, הבעה חזקה שאי-אפשר לעבור עליה לסדר היום. התרשמות דו-משמעית ראשונה זו הולכת ומתבהרת תוך התעמקות אנליטית במהותו של השיר, החושפת באמת שני „קפיצים“ שונים שעליהם סובבת המ-תיחות ושמהם נובעת הכפילות שבהרגשת הקורא. מצד אחד בנוי השיר על התנגשות בין הצעקה והדומיה, שהייתי קורא לה בשם צעקה אלמת: הרגשה של אנשים שרוצים לומר ואולי גם יודעים לומר הרבה הרבה ובכוח — ואין להם מה לומר או שהם פוחדים לומר. ומצד שני בנוי השיר על המרחק בין החייל הישראלי ונערותיו, המרחק במקום ובזמן, והמרחק שבנפש — כלומר הפחד מפני האהבה שתושב ריקם. מסתבר מיד שנקודת הכובד הולכת ומועתקת מן הנושא הראשון לנוי יותר משהוא בנוי על חוויה ממשית הוא בנוי על חוויה שהיה

איך משפיע היעדר החזון על יצירתם של המחברים הישראליים הלוקים בו? — תגובתו של יגאל מוסינזון ב„ערבות-הנגב“ וגם ברומן „מי אמר שהוא שחור“, היתה נסיגה אל ההוה העובר; התעלמות מן הדינאמיקה. פולחן פרורי רגשות חולפים מול חוסר היכולת לעצבם לשאיפה ממשית כלשהי. אליו מצטרפים משה שמיר ומחברים נוספים שעוד ידובר בהם. אבל לתשומת-לב ראויה העובדה שמחברים אחרים, בעלי אינדיבידואליות עצמית יותר ומתיחות פנימית חזקה, מגיבים על היעדר החזון בגשושים נוספים לקראתו ומגיעים בנסיונותיהם למשהו שאפשר לכנותו בשם תחליפי חזון. יתכן מאד שזוהי גם שאלת זמן, ושל-אחר כמה נסיונות כאלה ייסוגו אף הם לפי המתכונת הרגילה. יש גם סמנים מדאיגים שאמנם כך יארע להם. סוף סוף, גם מוסינזון כתב פעם יפה יותר. — אבל אין בכך כמובן שום סבה שלא לעקוב אחרי נסיונותיהם. ונתחיל דוקא ממה שאפשר לראות כ„סולת בים של הפסולת“ בקבץ „קשת סופרים“.

שירו של ע. הלל, „דבר החיילים האפורים“ הוא דוגמה מובהקת ליצירתו של תחליף. השיר מעלה מיד רגשות מעור-רבים. מצד אחד ברור לך שבחלקו המכריע הוא אמצאה, היינו: המשורר רוצה מאד שתהיה לו — אך למעשה היא איננה. הוא ממציא אותה, איפוא, ומשום-כך בא השיר לא כפרי

* מאמר זה הוא מאמר שני בסדרה „ספרות המלחמה של מדינת ישראל“. המאמר הראשון „בערבות הנגב או: בלי חזון“ נתפרסם ב„סולת“ שעבר.

הסובלים ממתיחות נוראה ואינם יכולים לעשות בה שום דבר! געגועים שאינם יודעים לאן ללכת! — כאן, בשיא המתיחות — מופיע פתאום, כטפת מים על חטמו של צמא — נושא הנערות. מסתבר מיד שתפקידן הוא לאחז את העינים, את עיני המחבר ועיני קוראיו כאחד. הנה נמצאה כביכול הכתובת! ואחרי השורות החזקות הראשונות המתארות את המתח ללא מוצא, הוא קורא לפתע:

הנערות, אוהבים אנו את כל היפה שלכן, כי עליכן אוהבים אנו את היפה, כי על כן אנשים אוהבים אנחנו...

בוקר טוב! איך היה אומר עוזי? — יחי הנערות שהן צילו את המצב... הלל נזכר פתאום בנערות, להבדיל באלף הבדלות מאותו משוגע אשר הוכיח ברצינות ובנאמנות לאחד שבקר אותו, שהוא מומחה לשפות, ודוקטור לפילוסופיה וכו' וכו' — וכשהלה עמד ללכת מאתו ולצעוק חמס איך מעיזים להחזיק אדם תרבותי כזה בבית חולי רוח, קרא אחריו המר שוגע: „אבל דע לך שאני גם קומקום!“

אסונו של הלל מתחיל אפוא צעד אחד אחרי אסונו של מוסינזון. מוסינזון ב„בערבות הנגב“ לא רצה כלום. הלל אינו יודע מה שהוא רוצה. כתוצאה מכך הוא ממציא תחליפים עלובים, פולחן מדומה למתיחותו. אבל לשבחו צריך לציין שאינו מסיים בכך. אף הוא חש באופן עמום שלא זהו מה שרצה לומר, ובהמשך השיר הוא מוסיף לחפש בלי הרף אחרי נקודת-האחיזה האורגנית. כדאי וכדאי לעקוב אחרי גשושי החזון האלה וגורלם:

בלילה, בלילה, מן הצפון, וממשלטי הר האלהים...

השיר מקבל פתאום תנופה. המשורר יודע היטב בעמקי נפשו שלא מספיק לומר: בלילה, בלילה מן הצפון וממרחקי הנגב... הוא יודע שאין זה ממצה את התחושה התהומית האמתית שישנה בלילות בארץ הזאת... ומתוך כך בוקע מנפשו הר האלוהים שמעניק לפתע לביטויי השיגרה החולפים את משמעותם השלמה. כי ישנה אותה שפעת רגשות עמוקה שהולידה בלב מי שישב כאן פעם את מושג האלהים מתוך-תוכן של נפשו וארצו, ועוד תוליד פה בהמשך מושגי-ענק רצופים. אבל המשורר איננו מחזיק מעמד במתח הזה. המומנט ההיסטורי אינו חוזר יותר בכלל, ובנגוד לנושאים אחרים שהוא חוזר עליהם ומפתחם אפילו בהגזמה — נידון זה לשכחה גמורה. אחרי שקרע חלון למרחב של שנים ושטחים שהיה עשוי להעניק לשיר את העומק והחזון החסרים לו, לא במליצות אלא בחוויות ממש — הוא נרתע לאחוריו ומפסיק.

גשוש שני לעבר נקודת-אחיזה ממשית, שמסתיים ברתיעה עלובה מן הראשונה, בא שורות מעטות לאחר מכן, בעת שאומר המשורר:

כי עובדי דם היינו ללחום אל מולדת.

שוב עולה השיר בבת-אחת אבל שוב מתברר שאת הגבהים האלה קשה למשורר לנשום, ואנו קולטים ממש את נשימותיו הקצרות והמבוהלות כשהוא יורד בחזרה ו„מסביר“:

מולדת

זה שם קרא לאהבתכן. (אהבת הנערות, כמובן).

הלל מתנצל. לסף הכרתו עוד מקננת הדעה שמולדת סתם זהו משהו פרימיטיבי, כמעט חטא. שלא מדעת הוא מוכרח להצטדק שלא לכן התכוון בעצם. אני, אומר בדרך הלל, לאהבת נערות תל-אביב נתכוונתי בדברי על מולדת... אהבת נערות היא דבר נפלא, אבל אהבת נערות זוהי

שא השני והניתוק מן הנערות הוסק במהירות רבה ליסוד העקרי של השיר.

וכאן גורם הכשלון. הנגוד הראשון, הוא במובן ידוע אמתי ועוד נדון בו. הנגוד השני הוא מדומה. ודאי שהחייל הישראלי יכול להיות מרוחק מנערותיו לשבוע-שבועיים או לחודש-חדשיים. ודאי שלפעמים יכולה איזו נערה להשיב את פניו ריקם. אבל כרגע זהו כמעט עסקו הפרטי. לכל היותר אפשר לתת לדן בן-אמוץ לכתוב על זה ספור או למשורר לירי שיביע זאת בצורה חזקה יותר. אבל אי-אפשר בשום פנים לרכז סביב זה את „דבר החיילים האפורים“, הבא לבטא המונים וכתוב כולו ברוח של חוויה קולקטיבית גדולה. ול-חיילים הישראליים בכללם — אין החוויה הזאת אפינית, אין תחושת המרחק הענקי של שנים או אלפי קילומטרים מנערותיהם, ואף לא הכמיהה הנואשת לאילו דוליציניאות עדינות שתצדיק את הקריאה הנואשת לנערות תל-אביב אשר בה מסיים הלל את השיר: הוי פתחנה לנו שטרי האהבה שברנה לנו מנעולי כל הגנים. על קריאת אמצאה מעין זו מתעורר הרצון להשיב בגסות-מה: יבוא דודי לגנו ואל יבלבל את המוח. אבל שום דבר אינו בא במקרה, וכל כמה שריקנית היא הקריאה מבחינה אמנותית, צריך לעקוב אחריה מבחינה פסיכולוגית כדי לדעת בכל זאת את תכנה הסמוי מן העין ואת טיב התפקיד שהיא ממלאה. אבל זאת אפשר יהיה לעשות רק אחרי התקדמות נוספת בהבעת השיר.

המצב הוא אחר בקשר לנושא הראשון, נושא הצעקה האלמת שהוא, למרות כל ההגזמות (ולא חסרות הגזמות אצל הלל), אמתי כשהוא לעצמו. כאן נוגע הלל בגרעין חשוב ואפיני באמת שאין בו כלום משל מקרה שרירותי. יגאל מוסינזון החל לגרד את הגרעין הזה במחזהו, אבל לא יכול לעשות יותר מאשר לציין את העובדה ש„הצברים שלנו מת-קשים להביע את רגשותיהם כלפי חוץ“. הלל מעלה את הבעיה לדרגה גבוהה יותר. בטויים כמו: „הדברים גדולים מכוח לבנו“; „צועקים-צועקים אנחנו“ נותנים תמונה נאמנה של אנשים בעלי אנרגיה עצומה שאין להם למעשה שום נקודת אחיזה ממשית ואורגנית והם אומללים מאד. אבל מי לא יכיר בתופעה זו את היעדר החזון שהוסבר במאמר על „בערבות הנגב“ ושצוין כסבה השווה לכשלונות המ-חברים בארץ? — גם השמוש במלה „אפורים“ (שם השיר הוא „דבר החיילים האפורים“) מסתיר מאחוריו בעצם את חסרון המתח והיעדר השיא, ומענין שגם ספוריו הראשונים של מוסינזון (המוצלחים בהרבה מכל מה שכתב אחר-כך) נקראים בשם „אפורים כשק“. לכאורה בא הדבר לציין שהספר עוסק בתאור החיים הרגילים, אבל למעשה יש בו תפיסה בלתי-מודעת שתופס המחבר את מומו שלו. „אפור כשק“ — פסיבי, לא-חי, ללא השתנות אורגנית.

אבל דוקא כאן בנגעם בתופעה זאת היו יכולים גם מוסינזון וגם הלל להשיג הישג ממשי! אותה תופעה הרסנית המשמשת גורם כרוני לכשלון היתה יכולה להפוך נושא רב-הצלחה בעת שנוגעים בה בעצמה! משום שהיעדר החזון כשלעצמו הוא החוויה הגדולה ביותר של המחברים האלה — אמיתית וטראגית ומאפשר יצירה גדולה שתתאר אותו במתיחות ובר-נאמנות. יתן-על-כן: יצירה זו היא היא שתביא לידי התודעה העצמית האורגנית של הליקוי — ההכרחית לשם ההשתחררות ממנו. והנה כאן בשירו של הלל, בעת שהוא נמצא בדרך לתודעת הזאת, ורואה בראי אנשים

אהבת נערות ומולדת זוהי מולדת. אולת היא אמנם לומר שאין קשר בין הדברים. יש כר נרחב לדימויים משותפים בשירה ולא עוד אלא שנתוח פסיכואנליטי יכול גם להוכיח שאהבת המולדת ואהבת הנערות מבוססות שתיהן על אהבת האם, ואהבת האם על יצר המין. אז מה בכך? — גם האדם והקוף, במשל גם, נולדו שניהם מאב משותף, ואעפ"כ האדם הוא אדם והקוף הוא קוף. ממקורות משותפים, בגוף ובנפש, צומחים דברים שונים שכל נסיון לזהותם אחרי-כן מתבסס על תפיסה סטאטית, חולנית, פסאודו-מודרנית של נפשות פורחות. וכשם שחולני הוא לאהוב נערה בצורה שאוהבים אם או לאהוב אם בצורה שאוהבים נערה — אע"פ שיש כאמור כר נרחב וחיובי לדימויים משותפים — כן חולני הוא לזהות את אהבת המולדת בכללה עם אהבת נערות תל-אביב, אע"פ ששני הדברים הם יפים מאד.

מה טיבו של סמבטיון פנימי זה, אותה צנזורה עצמית קטלנית השמת לאל את מאמצי היצירה של המחברים האלה? — דבר זה בכללו עוד יתברר בהמשך הדברים. אבל הבנת אותה קריאה „נואשת“ שבה מסיים הלל את שירו: הוי, פתחנה לנו שערי האהבה, שברנה לנו מנעולי כל הגנים — מוכיחה עין בעין את קיום המעצורים הפנימיים הללו. עכשו ברור שלקריאה זו יש תוכן עמוק על אף ריקנותה האמנותית. שערי האהבה באמת נעולים ומנעולי הגנים באמת סגורים בפני הלל וחבריו. אבל המפתח אינו נמצא אצל הנערות. ואפילו אם היו הלל וחבריו קונים את לבן של אלפי נערות בתל-אביב, ואין כל סבה שלא יצליחו בכך — לא היו נפתחים לפניהם שערי האהבה ולא היו נשברים מנעולי הגנים. המנעול הוא פנימי ועמוק, פרי חנוך ותנאים, ורק מאמץ פנימי ועמוק שיבוא תוך-כדי השתנות התנאים — ישבור אותו. והוא יישבר. השאלה היא רק כמה כשרונות צעירים עוד יירצחו עד אז ע"י תרבות הפרובינציה הישראלית.

אבל לא בכדי בא הזהוי הזה! דוקא מתוכו הולכת ומתבררת הטראגדיה האמתית המסתתרת מאחורי הטראגדיה המדומה של הנערות. לא נערות הסרות להלל וחבריו. מולדת חסרה להם! עולם שלם של ערכים הסטוריים וארציים חסום בפניהם ע"י מין סמבטיון פנימי שזורק בהם אבנים כל פעם שהם מנסים לגשת אליו. רבים, כמוסינזון, מתיאשים וקופאים על עמדם כאלו מצאו כבר את אשר בקשו. אחרים, עזי-נפש יותר, כהלל, ממשיכים לגשש ומוצאים תחליפים. אבל צנזורה פנימית מכריחה אותם לתרגם את רגשותיהם ללשון הפרו-